

Franquisme i resiliència. Escola, llengua i educació activa (1939-1958)

DAVID PUJOL
JOSEP GONZÁLEZ-AGÀPITO

«Si se salva l'home, es té tot salvat».¹ Aquesta era la divisa amb què Alexandre Galí plantejava la seva revolta dels mestres contra el franquisme. Aquest «Si se salva l'home, es té tot salvat», de fet era una exhortació a mantenir la capacitat de reacció; la capacitat de revolta, com deia ell, la qual, dels grecs ençà havia salvat la civilització malgrat els despotismes i les dictadures de qualsevol signe.² Era aquesta l'explicació que a casa nostra durant els trenta primers anys del franquisme, fer educació, millor dit, fer bona educació, fou una de les ineludibles tasques cíviques i polítiques per preservar el sentit crític i la llibertat dels infants i joves, ciutadans del demà. També de preservar la llengua i cultura pròpies enfront de l'objectiu uniformista del franquisme d'identificar Espanya amb Castella.³

El sector més progressista de l'Església catalana, conscient del paper de l'educació per fer front a la dictadura i l'opressió, fou el principal impulsor i creador d'escoles renovades pedagògicament. De fet, el col·lectiu de cristians laics format per professionals liberals, petits empresaris i obrers qualificats era un dels pocs sectors que podien aixecar una alternativa a les escoles religioses i a l'escola pública. Unes escoles que miraven de recuperar l'escola activa, catalana i en coeducació, tot aprofitant les poques esclertes que trobaven dins la legislació escolar del franquisme que prohibia el català a l'escola, la coeducació i propugnava el retorn a les concepcions educatives tradicionals.⁴

1. GALÍ, A., «Conferència als condeixebles i companys de professorat de l'Escola Normal de la Generalitat. Terrassa, 22 de maig de 1966», *Mirades al món actual*, Barcelona, Arc, 1967, p. 143.

2. GALÍ, A., *Una hipotètica revolta d'uns mestres hipotètics*, Perpinyà, Proa, 1964.

3. MORALES MOYA, A., «Esencia de España. La interpretación castellanista de la historia de España», a MORALES, A. i ESTEBAN, M., *¿Alma de España? Castilla en la interpretación del pasado español*, Madrid, Marcial Pons, 2005, p. 50-52.

4. Vegeu la llei de 5 d'abril de 1938 i la Llei d'Instrucció Pública de 1940.

De fet, el novembre del 1939 la junta d'inspectors de la província de Barcelona advertia als mestres públics i privats «que el idioma vehicular en la escuela es únicamente el castellano».⁵ Una inspecció que, als anys quaranta, a Barcelona comprenia dos nuclis ben diferenciats. Els que es podien anomenar «de carrera» i que havien assolit la seva funció abans de 1939, i els mestres ascendits per mèrits de guerra o per la seva militància en el franquisme o en el terreny religiós. En aquest darrer cas, era destacada el predomini de les religioses teresianes en el conjunt de les inspectores. Entre els inspectors «de carrera» alguns pocs tingueren l'habilitat d'evitar problemes a escoles municipals de Barcelona per l'ús col·loquial del català. Al costat del paper de la inspecció, no es pot oblidar el rol dels instructors del Frente de Juventudes que havien de tenir cura de la Formación del Espíritu Nacional i de l'educació física d'acord amb la direcció dels centres educatius.⁶

També als anys quaranta i cinquanta s'agreujà el problema de la manca d'escolarització de la infància especialment a Barcelona⁷ i altres ciutats i comarques en què es va recuperant l'activitat industrial i arriben cada cop més persones immigrades procedents de regions deprimides de l'Estat a la recerca d'una vida més digna. Circumstàncies que portaran a l'aparició de les anomenades acadèmies que especialment en barris populars per un mòdic preu escolaritzen infants en pisos i locals no sempre en les necessàries condicions pedagògiques ni d'espai. Petits negocis que, en molts casos, permetien guanyar-se la vida a mestres i professors represaliats. També en alguns barris es crearen escoles parroquials per cobrir les necessitats educatives de les famílies dels immigrants. Molts d'aquests barris estan formats de cases d'autoconstrucció i sense serveis comunitaris.⁸ També, en una acció substitutiva de l'Estat, algunes caixes d'estalvis construeixen les seves pròpies escoles primàries i professionals⁹ per donar resposta a l'important nombre d'infants sense escola, dins la seva

5. Admonició que fa pensar que s'havia detectat que no sempre era així. Vegeu *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 142, 14 de novembre de 1939.

6. MISTRAL I MACIÀ, J., *Nosaltres, els mestres*, Barcelona, Pòrtic, 1980, p. 281-284.

7. Sobre l'evolució i problemàtica de la ciutat de Barcelona vegeu CAÑELLAS, C. i TORAN, R., *Escolaritzar Barcelona. L'ensenyament públic a la ciutat, 1900-1979*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2020, p. 109-174.

8. N'és un exemple l'Escola Parroquial creada al barri obrer de Cerdanyola de Mataró el 1956. Una ciutat que el 1965 doblava el cens de 1936, amb el 44 % dels habitants nascuts fora de Catalunya, sobretot, al sud d'Espanya. Vegeu PUIG I PLA, J., «Mataró durant el franquisme (1939-1977): creixement de la ciutat, societat, política, cultura. Uns apunts», *Sessió d'Estudis Mataronins*, 2007, núm. 24, p. 277.

9. RIERA OLIVÉ, S., *Les caixes d'estalvis i la protecció social a Catalunya*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2005, p. 30-31 i 100.

obra social nodrida pels excedents.¹⁰ Des de 1945 fins a 1964 l'escolaritat obligatòria era entre els 6 i els 12 anys.¹¹

ESCOLES ACTIVES I CATALANES. UNA FORMA DE RESISTÈNCIA CULTURAL I CÍVICA

Tot i la duresa de la repressió franquista, durant la dècada dels quaranta començaren a sorgir escoles i organitzacions amb una actitud de resistència cultural i cívica enfront de la dictadura. Són escassos testimonis però tenen un valor prou significatiu en el marc de la duresa de la repressió cultural i política del règim.¹² Enric Larreula s'hi refereix amb aquestes paraules:

Les accions que es van dur a terme per introduir la llengua catalana a les escoles durant l'època franquista van ser múltiples i variades. D'una banda hi hauria els esforços provinents de mestres dispersos que aprofitaven totes les ocasions per introduir el català, si més no, parlat a les aules, o en les activitats paraescolars. Un capítol a part mereixerien aquell tipus d'escoles més o menys actives, amb voluntat catalanitzadora, que tot recollint la tradició anterior, al voltant de l'estímul o orientació d'antics pedagogs de l'etapa republicana, com Artur Martorell i sobretot Alexandre Galí, es van anar constituint a darreries dels cinquanta o durant la dècada dels seixanta. Algunes d'elles, més tard, es coordinarien al voltant de la institució pedagògica Rosa Sensat, que ja des d'un principi va donar una gran importància a l'ensenyament de la llengua catalana als escolars. [...] No es podria entendre la modernització i catalanització de l'ensenyament que van experimentar algunes escoles de Catalunya sense valorar com cal l'enorme esforç per a un ensenyament de qualitat i en català que van fer aquestes escoles.¹³

El 1939 no sols s'havia perdut una guerra. Com descriu Triadú, «amb ella, tota una cultura, tal com l'havien perfeta (els noucentistes) i tal com un poble l'havia donada per vàlida, i la llengua que n'havia esdevingut l'enunciat irreversible, se n'anaven a l'exili, eren reduïdes al silenci i tractades com a rees del delictes d'existir».¹⁴ Pocs dies després de l'ocupació de Barcelona per les tropes de Franco, el

10. Alguns exemples són les sis escoles que la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona manté a Barcelona (1947-1975) o l'Escola Sant Jordi a Pineda de Mar construïda per la Caixa d'Estalvis de la Diputació de Barcelona (1967-1969).

11. MONÉS, J., *L'escola a Catalunya sota el franquisme*, Barcelona, Rosa Sensat/Edicions 62, 1981, p. 65.

12. GONZÁLEZ-AGÀPITO, J., «Resistència cultural i renovació pedagògica», *Pedagogia a Catalunya: dos-cents cinquanta anys de les Instruccions per a l'ensenyança de minyons de Baldiri Reixac, cent anys de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1999, p. 80-81.

13. LARREULA, E., *La llengua dibuixada*, Argentona, Voliana, 2017, p. 17-18.

14. TRIADÚ, J., *Una cultura sense llibertat*, Barcelona, Aymà, 1978, p. 9.

gener d'aquell any 1939, un grup de pares i professors del clausurat Institut-Escola de la Generalitat republicana fundaven l'Escola Isabel de Villena. Impulsada per Carme Serrallonga, seguint l'esperit d'aquella institució, de la qual havia estat professora, i del seu director Josep Estalella.¹⁵ Aconseguiren, esquivant les normatives en allò que era possible, fer classes en català i en coeducació utilitzant llibres de text i escrivint en castellà. Anys després els responsables d'aquell centre escolar assenyalaven que «aquesta escola, des que va començar el gener de 1939, ha tingut per llengua el català degut, potser, que tant els mestres com els pocs alumnes procedien de l'Institut-Escola i per tots era normal de fer-ho en català (a nivell oral). Les llibretes havien de ser, en general, en castellà, amb vista a la inspecció. A mesura que l'escola va anar creixent es va continuar de la mateixa manera: es va intentar i s'aconseguí escriure en català molts dels treballs de classe i també treballs de caràcter familiar com felicitacions, contes, etc.».¹⁶

D'aquell 1939, any inicial del franquisme, tenim un altre exemple en l'Escola Virtèlia creada per donar continuïtat a la confiscada Escola Blanquerna i que agrupava joves inquiets com Jordi Pujol, Antoni M. Badia i Margarit o Josep Benet, entre altres.¹⁷ Per on van passar com a alumnes alguns dels futurs dirigents del país i altres persones que han tingut un paper rellevant en el camp cultural:¹⁸ «Des de la fundació de l'escola, l'any 1939, i segons les possibilitats de l'època, es va anar incorporant la llengua catalana, progressivament, fins al 1970, que ja amb una mica més de permissivitat, s'implantà tot l'ensenyament en català».¹⁹ Pasqual Maragall ho explicava d'aquesta manera al llibre *Estimat mestre*: «En aquella escola hereva de Blanquerna les classes es feien en castellà, per descomptat, però els professors acostumaven a respondre en català quan els alumnes així se'ls adreçaven, i ningú mai va ser castigat per parlar en català. A les festes de fi de curs, els poemes i cançons en català s'entenien com un acte d'afirmació. El diumenge al matí, als jardins de l'escola, hi organitzaven sessions familiars d'audicions de sardanes i, a la tarda, sessions de cinema. Cinema, música, festivals, teatre i poesia, en aquelles aules on un nen combinava les bones notes amb el gust per la rebel·lió es va

15. FERRAN I PERMANYER, M., *L'escola Isabel de Villena i la seva gent (1939-1989)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

16. *Qüestionari Premis Baldiri Reixac a escoles, Escola Isabel de Villena*, Arxiu Fundació Carulla.

17. ROIG I LLORT, A., *Generació Virtèlia. El palau comú dels líders catalans del segle xx*, Barcelona, L'Arquer, 2011.

18. Van ser alumnes de Virtèlia, entre molts d'altres, Pasqual Maragall i Mira, Federico Mayor Zaragoza, Xavier Rubert de Ventós, Miquel Roca i Junyent, Antoni Cañellas Balcells, Josep M. Trias de Bes, Daniel Giralt-Miracle, Lluís Bassat i Coen, Pere Vicens i Rahola, etc.

19. *Qüestionari Premis Baldiri Reixac a escoles, Escoles Virtèlia*, Arxiu Fundació Carulla. Per saber què va representar aquesta escola a l'hora de formar els futurs dirigents del país és interessant el llibre d'Anna ROIG LLORT, *Generació Virtèlia. El palau comú dels líders catalans del segle xx*.

educar una bona part de les elits del país. Futurs advocats i economistes, pensadors i sobretot polítics. Tots, encara avui, recorden el magnífic professorat d'aquell projecte educatiu que tenia cura, per damunt de tot, d'educar la sensibilitat per la cultura i les idees».²⁰

També l'actual escola a Joan Pelegrí, del barri d'Hostafrancs de Barcelona, va ser pionera en la introducció del català. El 1940, amb el nom de Centre i Ateneu Montserrat Xavier, el català era la llengua d'ús.²¹

Tot i això, és ben palès que a la Catalunya dels anys quaranta del segle passat pràcticament no hi ha cap nucli amb prou pes per ser una alternativa a les orientacions de la política educativa del franquisme. Les escoles esmentades foren les primeres d'un tipus d'escoles que miraran, ni que sigui de forma parcial, de mantenir el camí i els plantejaments del moviment de renovació pedagògica catalana anterior a 1936.

Serà en els anys cinquanta que sorgiran més escoles renovadores afavorides per un nou ambient polític en què el franquisme acabà amb el règim d'autarquia, en què es produïren els pactes amb els Estats Units de 1953 i s'obrí un clima social i econòmic que portaria al Pla d'estabilització de 1959. Fets que al costat d'un important dèficit d'escolarització afavoriran l'aparició d'escoles privades amb voluntat de crear un model diferent i que la seva pedagogia fos un element de canvi moral, social i cívic malgrat la dictadura.

Són uns centres educatius que remaven a contracorrent de la política dominant mirant de mantenir la llengua i la cultura pròpies i que inicien la resistència contra el franquisme des de l'escola. Una escola que havia de fer-se, també, a contracorrent de l'ambient que l'envoltava. Com afirmava Pere Vergés, «en això consisteix, precisament la posició dramàtica, gairebé constant de la nostra escola i el món que l'envolta».²² També eren escoles que volien desvincular-se de la pedagogia propugnada per la dictadura. Fet que, ja per si mateix, era oferir una certa resistència cultural en mantenir unes coordenades educatives independents del franquisme.²³

Eren uns petits, però importants, oasis que trobaren els seus referents en pedagogs com Alexandre Galí, Artur Martorell o Pere Vergés, que posaren la seva experiència al servei d'aquest moviment de represa educativa. Eren escoles que mantenien l'aire obert i modern de les escoles actives tot oferint una notable

20. MASANÉS, C., *Estimat mestre*, Barcelona, Ara Llibres, 2007, p. 58-59.

21. A partir de 1964 va organitzar classes de català per a infants i adults del barri en horari de vespre i nit.

22. VERGÉS, P., *Libro de Evocaciones. 1922-1947*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1947, p. 73.

23. GALÍ, J., «Panorama històric de l'escola catalana. L'engegada de postguerra», *Butlletí Interior dels Seminaris de la DEC. Òmnium Cultural*, núm. 130-132, 1978.

qualitat pedagògica i també la presència, en allò que era possible, de la llengua i cultura del país i la coeducació. Aquestes escoles tenien una sensibilitat cristiana intensa i diferent en una època en la qual el nacionalcatolicisme era dominant a moltes escoles religioses,²⁴ tret d'excepcions com ara l'Escola Pia. Enfront d'aquell nacionalcatolicisme, l'influx del personalisme d'Emmanuel Mounier i els plantejaments educatius que se'n deriven amaraven la renovació pedagògica catalana d'aquells anys.²⁵

Aquestes noves escoles es veieren obligades a fer una anàlisi reflexiva i a mantenir una voluntat de formació continuada per construir una didàctica superadora de l'escola tradicional i construir un model d'escola al marge del que definien les orientacions pedagògiques oficials del franquisme. Aquest fet demandava prudència i discreció.

Altres famílies trobaren aquest oasi en el Liceu Francès sota l'empara del consolat gal o en altres escoles obertes a l'influx exterior com la de les monges alemanyes, arribades a Barcelona fugint del nazisme el 1939 de la mà de mossèn Higiní Anglès, a qui elles havien acollit exiliat el 1936,²⁶ i on s'incorporaren com a professors l'historiador Enric Bagué i la seva muller, i l'impulsor de l'escoltisme Antoni Batlle.²⁷

Poc després succeïren altres escoles, com per exemple l'Escola Nausica de l'Anna Grau, l'Escola Betània de la Rosa M. Humedes o l'Escola Andersen, d'Àngels Chaberrí i Mercè Casali, del 1946. Escoles totes elles adreçades a famílies relativament benestants. En els anys cinquanta naixeren un grapat d'aquestes escoles a Catalunya. Cal destacar-ne, per la voluntat de fer una escola activa, catalana i a ple aire, l'Escola de La Molina —creada el 1951 i dirigida per Jordi Galí i Herrera inspirada en els internats suïssos dels Alps— que poc temps després, el 1955, es traslladaria a Barcelona com a Escola Sant Gregori.

Jordi Galí donà una interpretació, recollida per Jordi Monés, del context de creació d'aquestes escoles: «La virada important i el procés d'expansió de l'escola d'esperit català es va produir a partir del quinquenni 1950-55. Va ésser fruit d'unes

24. Una mostra significativa d'aquests col·legis la proporciona la tesi doctoral de CAMPA PLANAS, J. L., *El Col·legi Claret de Barcelona (1939-1975): Una escola en el nacionalcatolicisme franquista*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2021. Un estudi que permet veure l'evolució de la ideologia religiosa i política d'un col·legi religiós durant el franquisme a Barcelona. També de la seva tasca social en un barri de gent treballadora que creix especialment en el context de l'expansió industrial del segon franquisme. <<https://www.tesisenred.net/handle/10803/672463#page=1>>.

25. GONZÁLEZ-AGÀPITO, J., «Despertar les persones: educar en una societat en crisi. Apunts en el cinquantenari de Mounier», *Perspectiva Escolar*, núm. 259, 2001, p. 61-65.

26. El musicòleg Higiní Anglès havia estat col·laborador de Maria Montessori a Barcelona.

27. Vegeu Mossèn Antoni Batlle. *Miscel·lània d'homenatge*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

possibilitats externes, però sobretot de dues exigències vitals i complementàries que imposava el país que estava naixent: l'exigència d'una escola moderna, oberta, de qualitat pedagògica i sobretot lliure de l'opressió que endogalava la vida del país; i el convenciment potser encara implícit en aquells moments en la ment d'algú, que aquesta mena d'escola era precisament la nostra, la catalana. Podríem dir que la catalanització de l'escola era una espècie de conseqüència biològica del desig de qualitat, d'una certa qualitat que podem anomenar europea i que no podrà florir mai sota dogals ideològics, sinó únicament en un clima català, de llibertat».²⁸

Així, el 1952 es creà la Institució del Centre d'Informació Catòlica Femenina (CICF) amb l'objectiu de vincular i fer present la dona en els nous corrents culturals que s'obrien d'aquells anys i promocionar la seva formació cultural i personal. El CICF tindrà una important projecció sobre la formació de professionals de l'educació entre altres camps. També en aquesta dècada es crearen l'Escola Laietana de Josep Pereña i els germans Jarque o Escola Santa Anna fundada per Jaume Bofill²⁹ i la seva esposa Roser Soliguer. El 1956 s'obrí l'Escola Talitha,³⁰ impulsada per Maria Teresa Codina, M. Antònia Canals i Roser Jarque.³¹ Aquell mateix any a Bellaterra es fundava l'Escola Tagore, dirigida per Ramon Fuster. L'any següent, Pere Darder, Pau López Castellote i Enric Lluch van fundar l'Escola Costa i Llobera.³² El 1958 Josep Maria Bosch inaugurarà l'Escola Decroly de Barcelona que seguia fidelment el mètode del metge i pedagog belga.

En la majoria d'aquestes escoles la implicació conjunta del professorat i de les famílies en l'educació dels infants era clau i un dels elements de la seva qualitat pedagògica.

Jordi Monés també esmenta l'esforç d'un grup de professors d'ensenyament mitjà, que enllaçaven d'una manera o altra amb la tradició escolar anterior al període franquista, sobretot amb l'esperit i la manera de fer de l'Institut-Escola del

28. MONÉS, J., *L'escola a Catalunya sota el franquisme*, Barcelona, Edicions 62, 1981, p. 222.

29. Es tracta de Jaume Bofill i Bofill (1910-1965), fill de Jaume Bofill i Mates, *Guerau de Liost*. El 1969 es creà una fundació amb el seu nom, actualment dedicada a l'educació.

30. CODINA, M. T., *Educar en temps difícils. Escola Talitha, 1956-1974*, Vic, Eumo, 2007.

31. En una entrevista a *El Nacional*, M. Teresa Codina explica l'anècdota que, quan l'inspector visitava l'escola, perquè no es veïés que es feia ensenyament en català, la persona que estava a secretaria enviava un nen amb un manyoc de llapis a la mestra. Llavors ella esborrava la pissarra, escrivia la data en castellà, posava la fotografia de Franco, es treien llibres en castellà... Un dia un inspector li va dir: «Lo he encontrado todo en castellano, pero aquí se respira en catalán». En el llibre *Educar en temps difícils. Escola Talitha, 1956-1974* (p. 179), M. Teresa Codina exposa, mirant d'esbrinar el motiu d'aquest olfacte administratiu, que «ens vam adonar que en la traducció de l'escola al castellà ens havíem descuidat a la porta que donava al jardí un cartellet: *Tanqueu la porta, si us plau*. Segurament aquell rètol amb una cal·ligrafia infantil ens havia delatat!».

32. ESCOLA COSTA I LLOBERA, *Dos aniversaris i un projecte: Escola Costa i Llobera*, Barcelona, Editorial Ona, 1999.

parc de la Ciutadella. A tall d'exemple, assenyala: «[...] el Tècnic Eulàlia, on trobarem la inoblidable Maria Novell; les escoles Virtèlia mateixes; el Liceu Francès, el professorat del qual se'n separà els anys seixanta per fundar Aula; el col·legi municipal Albéniz de Badalona, continuació de l'antic institut, suprimit pel franquisme pel fet d'haver-se creat durant l'època republicana, on trobem, entre altres professors, el doctor Bagué, Amàlia Tineo, que passarà després al Liceu Francès, Maria Aurèlia Capmany, que s'hi incorporarà més tard, etc.; les monges alemanyes, on també trobem el doctor Bagué i la seva muller; a més de mossèn Antoni Batlle, mossèn Higini Anglès, etc.».³³

Malgrat que la represa del moviment de renovació pedagògica d'aquest període és dins el sector privat, també hi ha alguns educadors que miren de continuar l'obra renovadora a l'escola pública. Aquest és el cas, per exemple, d'Artur Martorell i Pere Verges des de l'Ajuntament de Barcelona o l'Angeleta Ferrer i Sensat i Alexandre Satorras en l'ensenyament secundari. Malgrat la repressió, es van poder mantenir en el sector públic i així varen contribuir a la comesa renovadora tot i les dificultats. Tal com deia Verges, es tractava de cedir el mínim possible, a canvi de no deixar el teu lloc, ja que seria pitjor ser substituït per algú altre addicte al règim i als seus postulats educatius.

També en les poblacions petites i mitjanes existien mestres públics que havien format la «segona fila» dels mestres renovadors d'abans de 1936 i superat o acomplert la dura punició que havia patit el magisteri en els primers decennis de la dictadura. Amb discreció, van continuar fent una escola de qualitat malgrat el control i les directrius obligades del franquisme.

SALVAR LA LLENGUA. ELS PRIMERS CURSOS DE CATALÀ CLANDESTINS

Paral·lelament al retrobament de la renovació escolar, emergiren també durant el primer franquisme accions per assegurar la conservació de la llengua i la literatura pròpia malgrat la seva prohibició en l'espai públic i escolar portada a terme pel govern del general Franco.

En una clara situació del català com a llengua minoritzada històricament i apartada de l'escola i la vida pública com mai pel franquisme,³⁴ ensenyar català als catalanoparlants era indispensable. Malgrat que hi havia institucions i escoles religioses i privades que mantenien referències a la cultura i llengua pròpia a través de les cançons, les tradicions o en el tracte col·loquial o es podia seguir algunes

33. MONÉS, J., *L'escola a Catalunya ...*, p. 223.

34. Sobre aquest procés històric i sociològic vegeu VALLVERDÚ, F., *El fet lingüístic com a fet social*, Barcelona, Edicions 62, 1973 (especialment el capítol dedicat a la postguerra i anys successius). També NINYOLES I MONLLOR, R. L., *Conflicte lingüístic valencià*, València, Eliseu Climent, 1969.

homilies o pràctiques devocionals en català, la realitat era que les noves generacions no sabien escriure'l. Es donava el cas, per exemple, que la majoria de mainada participava a catequesi les tardes de cada diumenge en català a la parròquia, però escrivia en castellà als seus pares, als quals parlava sempre en català.

Responent a aquesta situació, en la segona meitat dels anys quaranta hi ha testimonis d'iniciatives esporàdiques de classes de català en centres parroquials o excursionistes o realitzats en cases particulars.³⁵ També hi continuaren durant els anys cinquanta, i ja de forma més periòdica i organitzada a final de la dècada. Totes mogudes des d'un esperit de militància cívica.

En aquest marc començaren a sorgir elements com la impactant *Antologia de la poesia catalana*, entre 1900-1950 de Joan Triadú, publicada per Selecta el 1951.³⁶ Aquesta obra no sols fou una eina d'educació literària, sinó que era un compendi de valors per als joves i per als educadors coetanis.

El mateix Joan Triadú en tornar de l'estada que havia fet a Liverpool, l'any 1950, va començar les activitats de classes de català clandestines per a adults i de formació de professorat, amb l'objectiu de crear una xarxa de mestres de català.

Probablement, la primera iniciativa de fer un curs d'aprenentatge de la llengua dins el currículum escolar des de 1939 foren les classes de català que a partir de 1951 Joan Triadú donà al Centre d'Influència Catòlica Femenina (CICF) que dirigia Maria Rosa Farré i que aquell moment començava les activitats. En un moment en què l'ensenyament del català era prohibit dins l'escola. Agustí Pons explica que «la proposta és ben acollida per la directora, la senyora Maria Rosa Farré, però no es pot oblidar que l'ensenyament del català continua essent prohibit i que, per tant, cal trobar una cobertura legal per a aquesta activitat».³⁷ Aquesta cobertura es trobà en l'Església, concretament en la figura de mossèn Narcís Sagner, rector de la parròquia de Sant Ildefons, el mateix capellà que poc temps després protagonitzarà el famós incident amb Luis de Galinsoga, director de *La Vanguardia Española*. Segons Agustí Pons, «s'inicia, d'aquesta manera, el primer intent seriós d'ordenar i sistematitzar l'ensenyament de la llengua i la literatura catalanes», una iniciativa que creixerà de forma tan espectacular que «de les tres classes setmanals es passa a la formació de dos grups, dels dos grups als tres i així, esglao a esglao, l'ensenyament del català va obrint-se camí de forma inexorable».³⁸ Aquestes classes del CICF van tenir continuïtat durant tot el franquisme.

35. PONS, A., *Joan Triadú, l'impuls obstinat*, Barcelona, Barcino, 1993, p. 74 i 75.

36. TRIADÚ, J., *Antologia de la poesia catalana. 1900-1950*, Barcelona, Selecta, 1951.

37. PONS, Agustí, *Joan Triadú, l'impuls obstinat*, Barcelona, Barcino, 1993, p. 148.

38. *Ibidem*, p. 149.

L'any 1960 les classes de català van créixer considerablement arreu gràcies a l'empenta de Josep Tremoleda, que va proposar d'organitzar-ne pels socis a diverses entitats esportives, excursionistes, recreatives i culturals. Hi van respondre positivament nombroses associacions. El curs 1959-1960, només a Barcelona, s'organitzaren una cinquantena de cursos. Algun dia s'haurà de fer un estudi en profunditat de tots els professors de català que van actuar en la clandestinitat durant els anys foscos del franquisme. Tal és el cas de la ciutat de Mataró, on Manuel Clariana i Regàs donà algunes classes de català clandestines en locals parroquials a la dècada del cinquanta i de forma organitzada i sistemàtica a l'activa Associació d'Antics Alumnes i Amics de l'Escola Pia, del 1960 al 1978.³⁹

LA FORMACIÓ DELS MESTRES

Entre 1939 i 1960 la formació dels mestres en escoles de magisteri femenines o masculines la situació era tan feble que portà l'Església a aconseguir del règim franquista l'autorització per crear les seves pròpies escoles de formació del magisteri amb facultat d'expedir la corresponent titulació.⁴⁰ Això assegurava educadors apropiats per a les escoles religioses i parroquials. El 1947 el bisbat de Barcelona creà la seva escola de magisteri, que amb els anys es convertiria en l'Escola Blanquerna. L'any següent es fundava la del bisbat de Mallorca, que contribuiria a establir una xarxa d'escoles parroquials que superava la de l'escola pública.⁴¹ Recordem que la llei de 1945 demanava per ingressar als estudis de magisteri tenir catorze anys i haver aprovat el batxillerat elemental. Es podia ser mestre al cap de tres cursos d'estudi amb disset anys. Les baixes retribucions del professorat de les escoles de magisteri parlen de la poca consideració que es tenia d'ell per part del govern de la dictadura.⁴²

La formació dels mestres era, també, un dels punts crítics del moviment renovador per la manca de preparació adient dels docents; les escoles de magisteri i la Secció de Pedagogia universitària eren ben lluny de les coordenades de la pedagogia activa i d'escola catalana que impulsava el moviment d'escoles renovades a Catalunya.

39. L'any 2004 Clariana va ser guardonat per aquesta tasca amb el Premi d'Actuació Cívica de la Fundació Lluís Carulla. Vegeu PUIG I PLA, J., «El professor Manuel Clariana i l'inici dels cursos de català als Antics Alumnes de Santa Anna», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. 21, Mataró, Museu Arxiu de Santa Maria, 2004, p. 81-91. També MÀRQUEZ, T., «Manuel Clariana i Regàs. Primer professor de català de Mataró», a *El Punt*, 21-5-2007.

40. Vegeu la Ley reguladora de la Enseñanza Primaria de 17 de juliol de 1945.

41. Vegeu FULLANA PUIGSERVER, P., «Església i educació a la Mallorca del segle xx», *L'Arc, Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears*, núm. 5, 1998, p. 42-49.

42. CLARA, J.; CORNELLÀ, P. i PUIGVERT, J., *La Normal de Girona. 150 anys d'història (1844-1994)*, Girona, Universitat de Girona, 1995, p. 132-133.

Una greu situació enfront de la qual Alexandre Galí, expulsat del sistema educatiu per la repressió franquista, procurava mitigar i ajudar en sessions de treball per a mestres entre els anys 1958 i 1963.⁴³ També era important la tasca en aquest sentit d'Artur Martorell des de l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona.⁴⁴ El 1955 Galí defensava que, tot i el franquisme, una bona escola «ha de ser necessàriament activa, tot al revés de la que des del seu naixement li ha vingut imposat per fatals condicionaments» i adreçada a «ensenyar a pensar» a través de l'experiència, que és la via segura d'aprenentatge —ja que més que els efectes instructius el que té valor són els afectes morals de l'aprenentatge actiu i en cooperació—, afegint-hi que la llengua és un instrument capital en l'ensenyament actiu.⁴⁵

A la percaça de teories i experiències per fonamentar la pràctica escolar d'aquestes escoles actives es produeixen reunions de mestres per compartir formació i plantejaments didàctics.

Com hem vist, una de les iniciatives més rellevants i pioneres en la formació dels educadors fou la creació, el 1956, de l'Escola de Jardineres Educadores adreçada a la dignificació i professionalització d'educadores de la primera infància. Es declarava seguidora de Fröbel, Montessori i Decroly. Sota la supervisió de Galí i Martorell, dissenyà un pla d'estudis de dos anys de formació professionalitzada ensems que també es cuidava de la cultura i la sensibilització social i política de les futures educadores. L'escola era fruit d'una alta valoració de l'educació de la primera infància com a element clau en la formació del caràcter i personalitat dels infants. Malgrat ser un títol privat, la seva alta qualitat era corresposta amb una alta demanda en el mercat del treball.⁴⁶ A més de l'Escola de Jardineres, també impulsà a inicis dels anys seixanta la breu experiència de l'Escola d'Estudis Pedagògics.⁴⁷

També Joan Triadú, ja des de 1956, emprengué la tasca de formar professorat de català per mantenir la llengua i la cultura pròpia malgrat les circumstàncies adverses. Aquesta tasca de crear professorat competent de català era entesa com a

43. Fent conferències adreçats als mestres i pares de les escoles actives. Algunes aplegades a GALÍ, Alexandre, *Mirades al món actual*, Barcelona, Arc, 1967. També amb sessions setmanals de treball amb mestres, especialment sobre temes de didàctica, amb educadors d'escoles barcelonines com Talitha, Andersen, Santa Anna, Sant Gregori o Costa Llobera.

44. Especialment, publicant articles, donant conferències, suggerint setmanalment propostes didàctiques per als escolars des del seu programa radiofònic de Ràdio Barcelona o fent curssets a mestres, caps escoltes o monitors de colònies. La totalitat dels guions radiofònics de Martorell es conserven a l'Arxiu Martorell de la Biblioteca de l'Associació de Mestres Rosa Sensat a Barcelona.

45. GALÍ, A., «Informe per a un pla d'organització d'un sistema escolar. 1955», *Escrips pedagògics (1952-1966)*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1990, p. 23-24.

46. Vegeu *50 pinzellades. Commemoració dels 50 anys del CICF*, Barcelona, CIC, 2004.

47. Entre el seu professorat s'hi troba Artur Martorell (llenguatge); Maria Antònia Canals (matemàtica); Enric Lluch (geografia i història); Eulàlia Ventalló (centres d'interès); Joan Garcia Font (psicologia infantil), i Ramon Fuster (iniciació religiosa).

indispensable per un ample gavell de ciutadans compromesos en els anys durs del franquisme. Homes i dones que sentien que «hem viscut per salvar-vos els mots / per retornar-vos el nom de cada cosa», com clamarà el poeta Espriu. Una missió feta amb discreció i en condicions precàries i de semiclandestinitat que comptà amb l'ajut econòmic de diversos benefactors, entre els quals Fèlix Millet, Jaume Vicens Vives i l'abat Escarré.

Joan Triadú, en aquesta línia, també va fer classes a casa seva mateix, per on van passar com a alumnes Jordi Mir, Albert Jané i Josep Tremoleda, entre d'altres, que després es convertiren, al seu torn, en mestres excel·lents. Albert Jané explica que l'any 1957 es va decidir a assistir a un curset que es va muntar a can Triadú, al carrer Príncep d'Astúries, un pis on havien tingut lloc innumerable actes de la història del nostre redreçament cultural: «Era un curset de perfeccionament degut, principalment, a la iniciativa de Maria Teresa Sacristà, una gran activista d'aquella època, i els assistents, a més d'ella i jo mateix, eren Gabriel Bas, Maria Eugènia Dalmau, Josep Ibàñez, Esteve Ferrer i tres persones més que no eren del nostre ambient. En certa manera, era el grup embrionari, o un dels grups embrionaris del que havia de ser el professorat de català dels anys següents. Havent acabat aquell curset, el juny del 1958, Joan Triadú ens va suggerir, que és una manera de dir que ens va convèncer, que a partir d'aleshores nosaltres ens havíem de dedicar també a fer de mestres de català».⁴⁸

Aquesta i altres iniciatives foren el preludi de l'àmplia xarxa de classes de català que a partir de 1961 organitzaria arreu l'entitat Òmnium Cultural, fins que es clausurà governativament.⁴⁹ Tot i que anys després aconseguiria seguir novament les seves activitats.

Una altra matinera iniciativa en aquesta línia foren les primeres classes de valencià organitzades, el 1949, a València per l'entitat Lo Rat Penat, sota la presidència de Manuel González Martí, nomenat president pel seu amic i ministre de la Governació Blas Pérez. Els cursos de valencià tingueren com a professors Josep Giner, Carles Salvador i Enric Valor. Alguns joves estudiants de magisteri sensibilitzats pels problemes de les escoles valencianes posaren en comú les seves experiències, fet que tingué continuïtat i que originà la creació de la Secció de Pedagogia de Lo Rat Penat el 1964.⁵⁰ També el 1959 a la Universitat de València s'havia obert l'aula Ausiàs March, que organitzava actes i conferències en valencià. Fou impulsada per Julián San Valero, Sanchis Guarner, Miquel Tarradell i Miquel

48. JANÉ, A., «Les classes de català seixanta anys enrere», *Llengua Nacional*, núm. 98, p. 5.

49. ARENAS, J., «Tot per la llengua, tot per l'escola», a GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep (ed.) *Joan Triadú i Font. Sessió en memòria*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2020. p. 38.

50. AGULLÓ, M. C., *Valencià a l'escola. Memòria i testimoni*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 2005, p. 19-20.

Dolç: «Va ser la primera manifestació de l'interès d'un reduït grup de professors universitaris —dos valencians, un català i un mallorquí— per la recuperació d'una cultura d'arrels comunes».⁵¹

Són anys en què apareixen eines i llibres de text per recolzar l'interès creixent d'aprendre el valencià i per aixecar una escola valenciana. Entre ells destaca el bellíssim llibre *Un món per a infants. Primer llibre de lectura*, una antologia de textos de Joan Fuster amb il·lustracions d'Andreu Alfaro.⁵² El llibre iniciava la recuperació de la literatura infantil i juvenil en català, la qual havia d'esdevenir un element clau per al futur de la llengua i la cultura pròpia malgrat el franquisme.⁵³

Aquest fet conjuntament amb els que hem anat exposant són un conjunt d'indicadors que assenyalen l'afermament i expansió d'un segon moviment de renovació pedagògica que es consolidarà durant els anys seixanta i primers anys setanta del segle xx.

Els esdeveniments que anuncien o coincideixen amb els canvis socials, culturals i econòmics que obriran l'apertura comercial a l'exterior, els tres «Planes de Desarrollo» a partir de 1959 dels governs tecnòcrates del règim franquista, comportaran, entre altres coses, un canvi per part del franquisme de la concepció doctrinal que es tenia de l'educació, per sumar-hi un enfocament administratiu i tècnic. Esperonat a millorar l'educació per l'informe del Banc Mundial de 1962, entre altres causes.⁵⁴

51. UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, *Investidura com a Doctor «Honoris Causa» per la Universitat de València a Miquel Dolç i Dolç*, València, Universitat de València, 1995, p. 2.

52. FUSTER, J., *Un món per a infants. Primer llibre de lectura*, València, Successor de Vives Mora, 1959.

53. Vegeu TRIADÚ, J., «Una edat sense llibres o una literatura sense futur», *Serra d'Or*, núm. 8-9 (agost-setembre 1962), p. 34-35.

54. MAYORDOMO, A., *et al.*, *Estudios sobre la política educativa durante el franquismo*, València, Universitat de València, 1999, p. 20-28.